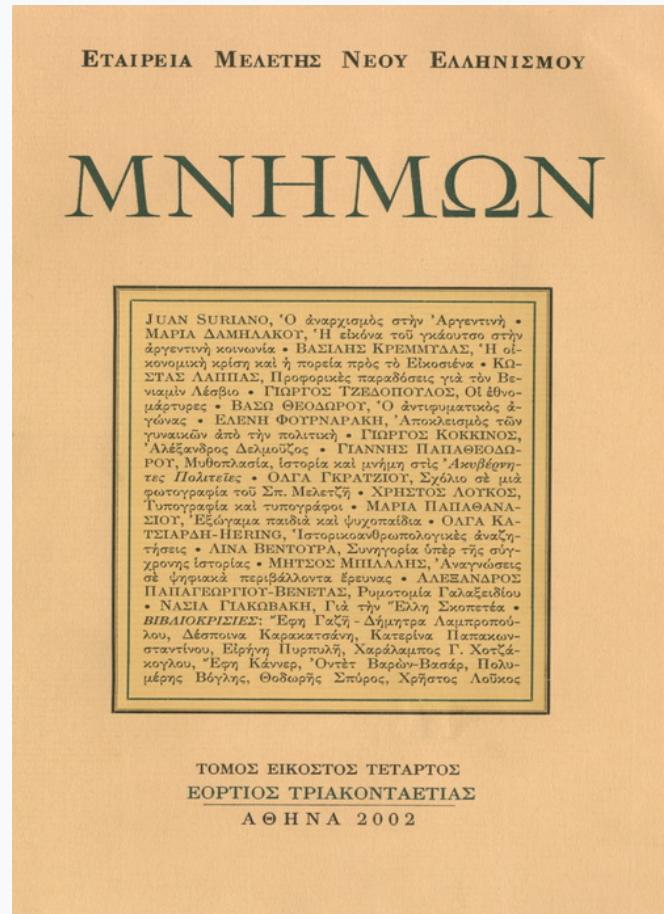

Μνήμων

Τόμ. 24, Αρ. 2 (2002)

Ρένα Μόλχο, Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919: μια ιδιαίτερη κοινότητα, Θεμέλιο Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2001

EΦΗ KANNER

doi: [10.12681/mnimon.755](https://doi.org/10.12681/mnimon.755)

Βιβλιογραφική αναφορά:

KANNER E. (2002). Ρένα Μόλχο, Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919: μια ιδιαίτερη κοινότητα, Θεμέλιο Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2001. *Mnimon*, 24(2), 443-447. <https://doi.org/10.12681/mnimon.755>

σεις τῆς μονῆς σὲ χαρακτικά,³² ἡ σημερινὴ ζωὴ καὶ δράση τοῦ μοναστηρίου. Ἡ ἀνυπαρξία φωτογραφικοῦ ὑλικοῦ —ἔστω καὶ ἀσπρόμαυρων χαρακτικῶν ποὺ δὲ θὰ ἀνέβαζαν τὸ κόστος τοῦ βιβλίου—, ἡ ἔλλειψη εὑρετηρίων, οἱ ἐλλιπεῖς τρόποι παραπομπῶν ὑποβαθμίζουν περαιτέρω τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας συγγραφῆς τῆς ἱστορίας τῆς καλαβρυτινῆς μονῆς. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὄποιο συνετέθη τὸ φημιδωτὸ αὐτὸ πόνημα, δηλαδὴ διὰ τῆς συρραφῆς κειμένων διαφόρων συγγραφέων χωρὶς καμμία κριτικὴ τῶν ἐπιχειρημάτων τους, ἀσφαλῶς δὲν τὸ τοποθετεῖ μεταξύ τῶν ἔργων ποὺ προάγουν τὴν ἔρευνα στὸ συγκεκριμένο θέμα καὶ στὸ ὄποιο ὁ μελλοντικὸς ἔρευνητῆς θὰ μποροῦσε νὰ παραπέμπει, ἐνῶ τοῦ ἀποστερεῖ συνάμα καὶ τὸν τίτλο τῆς πρωτότυπης συγγραφῆς, κάτι ποὺ ἐνδεχομένως νὰ ὑπῆρχε στὶς προθέσεις τοῦ συγγραφέα. "Ετσι καὶ οἱ ὅποιες χρήσιμες ἐπισημάνσεις στὶς διόποιες προβαίνει ὁ συγγραφέας, κινδυνεύοντας νὰ περάσουν ἀπαρατήρητες ὑπὸ τὸ βάρος τῆς πληθώρας τῶν ἀνακριβειῶν, ἐνῶ ἡ μέτρια ἔρευνητικὴ διάθεση γιὰ τὸ θέμα του ἐπισκιάζει δόλοκληρο τὸ ἔργο του.

Σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ τὰ ἐπιστημονικὰ

32. N. Παπαστράτου, *Χάρτινες εἰκόνες. Όρθοδοξα χαρακτικά 1665-1899*, τ. II, Αθήνα 1986, σ. 509 κ.εξ.

μέσα καὶ οἱ δινατότητες ἔχουν πολλαπλασιασθεῖ δὲν ὀφεῖ μόνον ἡ καλὴ πρόθεση ἀλλὰ ἀποτελεῖ ὑποχρέωση πρὸς τὸν ἀναγνώστη καὶ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα οἱ ἀπαιτήσεις νὰ είναι ύψηλες καὶ τὰ κριτήρια τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας νὰ καθίστανται αὐστηρά.

Προβληματίζουν ὅμως ἐργασίες, ὅπως ἡ κρινόμενη μὲ τὶς σοβαρὲς ἀδυναμίες της, ὅταν ὅχι μόνο δὲ συνάδουν μὲ τὸν ἱστορικὸ λόγο ἀλλὰ συνάμα ἐμπλέκουν καὶ ἐκθέτουν θεσμούς, ὅπως τὴν Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ποὺ προχώρησε στὴ βράβευση. Τὸ ἵερὸ καθίδρυμα μάλιστα χάνει αὐτὴ τὴν εὐκαιρία νὰ βρεῖ καὶ στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία μία ἀξιοπρεπὴ ἀντιπροσώπευση, ὅπου ὁ ἀναγνώστης, εἰδικὸς καὶ μή, θὰ μπορεῖ, διαχωρίζοντας τὶς προκαταλήψεις καὶ μυθεύματα τῶν περασμένων αἰώνων ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀλλὰ καὶ μὲ σεβασμὸ πρὸς τὶς ἀρχέγονες παραδόσεις, νὰ γνωρίσει τὴν ἱστορία, τὴν προσφορὰ καὶ τὴ σημασία τῆς. Νὰ εὐχηθοῦμε γιὰ τὸ μέλλον, ὁ πνευματικὸς φάρος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς, ἡ δραστήρια Μητρόπολη Καλαβρύτων καὶ Αἴγιαλείας, νὰ λάβει ξανὰ ἀνάλογη πρωτοβουλία, ὥστε νὰ ἀναδειχθεῖ, ὅπως ἀρμόζει, ἡ ἱστορία, δράση καὶ προσφορὰ μιᾶς ἀπὸ τὶς σημαντικότερες μονές τῆς Πελοποννήσου.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Γ. ΧΟΤΖΑΚΟΓΛΟΥ

Ρένα Μόλχο, *Oι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919: μια ιδιαίτερη κοινότητα*, Θεμέλιο Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2001, 333 σ.

Το βιβλίο της κ. P. Μόλχο ἔρχεται να καλύψει ἔνα μεγάλο κενό στη φτωχὴ ελληνικὴ ιστοριογραφία σχετικά με τὶς εβραϊκές κοινότητες του ελλαδικού χώρου. Ειδικά για τὴν εβραϊκὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης, μια κοινότητα που καθόριζε για αιώνες τὴν φυσιογνωμία τῆς τελευταίας, το κενό ἡταν περισσότερο αισθητό, δεδομένου ὅτι η εβραϊκὴ παρουσία δεν προσφέρεται για τὴν προβολὴ τῆς ελληνικότητας τῆς πό-

λης, ὅπως εύστοχα σημειώνεται στὴν εισαγωγὴ (σ. 20). Ο σόχος τῆς προβολῆς τῆς ελληνικότητας, ἀλλωστε, συντέλεσε, ουσιαστικά, στη μείωση ἡ στον εξοβελισμὸ τῶν Εβραίων στὸ σύνολό τους από τὴν ελληνικὴ ιστοριογραφία, μέχρι πρόσφατα. Και ὅχι μόνο από τὴν ιστοριογραφία, αλλά καὶ «από τη συλλογικὴ μνήμη τῆς Ελλάδας» (σ. 15). Εξ ου καὶ τα προβλήματα τωντότητας που περιγράφει η συγγραφέας στὸν πρόλογο.

«Ελληνας» και «Εβραίος» αποτελούν στο συλλογικό φαντασιακό ασυμβίβαστες ιδιότητες. Από την άλλη πλευρά, η ελληνική συλλογική μνήμη έχει απαλείψει την εβραϊκή παρουσία. Έτσι ο Εβραίος καταλήγει να είναι ένας άνθρωπος χωρίς ταυτότητα: είναι μέλος μιας οιονεὶ ανυπαρκτῆς ομάδας. Ανύπαρκτος δηλαδή και ο ίδιος ως τέτοιος.

Το άγχος αυτής της ανυπαρξίας ώθησε την κ. Ρένα Μόλχο στη συγγραφή αυτού του βιβλίου, στο να ανιχνεύσει, δηλαδή, τις

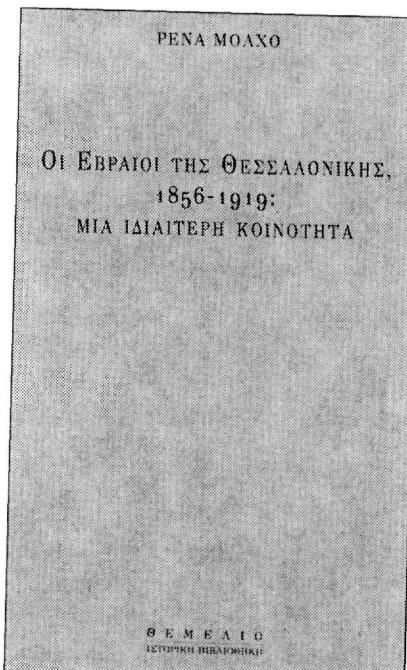
και κανονισμούς συλλόγων, εφημερίδες και περιοδικά. Μέσα από το οδοιπορικό αυτό υποδεικνύει στον αναγνώστη —χωρίς, ίσως, κάπι τέτοιο να είναι στις προθέσεις της— τις αιτίες της καταστροφής της κοινότητας, που, εκτός των άλλων, εντοπίζονται κατά τη γνώμη μου και στην εχθρότητα του ελληνικού περιγύρου της.

Το βιβλίο αποτελείται από μια σύντομη εισαγωγή, τρία μέρη και έναν επίλογο, τον οποίο ακολουθεί παράρτημα που περιέχει διάφορους πίνακες.

Στο πρώτο μέρος η συγγραφέας μας δίνει μια ολοκληρωμένη εικόνα της φυσιογνωμίας της κοινότητας. Οι ποικίλες δημογραφικές πηγές που παραθέτει (οθωμανικές, κοινοτικές, ελληνικές, δελτία της Alliance Israélite Universelle κλπ.) σχετικά με τη περίοδο που εκτείνεται από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα μέχρι το 1919, συγχλίνουν στο ότι το εβραϊκό στοιχείο ήταν το πληθυσμιακά επικρατέστερο στην πολυεθνική Θεσσαλονίκη, στο ότι ο πληθυσμός της τελευταίας ήταν κατά βάση εβραϊκός. Το ότι η υπεροχή του εβραϊκού στοιχείου δεν υπήρξε απλά δημογραφική, επιβεβαιώνεται επίσης από την αντιμετώπισή του από παράγοντες όπως το Ορθόδοξο στοιχείο της πόλης ή το ελληνικό κράτος, καθώς και από την αυτοπεποίθηση με την οποία αντιμετώπιζε τις διάφορες καταστάσεις — από τις ενέργειες των Βουλγάρων αναρχικών μέχρι την επικείμενη αλλαγή του καθεστώτος της Θεσσαλονίκης (σ. 49-51).

Στο πλαίσιο των Μεταρρυθμίσεων, την αυτονομία των μεμονωμένων εβραϊκών κοινοτήτων διαδέχτηκε η θεσμοθέτηση ενός ενιαίου εβραϊκού μιλλέτ και συνεπακόλουθα του αξιώματος του Μεγάλου Ραβίνου, ηγέτη όλων των Εβραίων της αυτοκρατορίας, στα πρότυπα του πατριαρχικού θεσμού. Το 1835 ο πρώτος Μ. Ραβίνος, ο Αβραάμ Λεβή, διορίζεται με σουλτανικό βεράτι.¹ Το 1865 εκπονείται ο Οργανικός

1. Esther Benbassa, *Une diaspora sépharade en transition. Istanbul XIXe-XXe siècles*, Παρίσι 1993, σ. 17.

ρίζες της, την Εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, της «Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων», που καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς από τους ναζί. Στην προσπάθεια αυτή προχωρεί σε μια εκτενή και κοπιώδη έρευνα στις πιο διαφορετικές πηγές: αρχειακές (αρχεία της Alliance Israélite Universelle, Central Zionist Archives, αρχεία του US State Department, του Ελληνικού Γρουπρεγένου Εξωτερικών, του Εμπορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης κλπ.), ιδιωτικές συλλογές, κοινοτικούς κανονισμούς

Κανονισμός του Εβραϊκού μιλλέτ, που αναγνωρίζει το Μ. Ραβίνο ως πολιτικό ηγέτη όλων των Εβραίων της οθωμανικής επικράτειας και πνευματικό ηγέτη της κοινότητας της Κωνσταντινούπολης. Οι υπόλοιπες κοινότητες διατηρούσαν την αυτονομία τους και επρόκειτο να εφοδιαστούν ομοιώς με ανάλογους κανονισμούς.¹ Όπως και στην περίπτωση του Ορθόδοξου μιλλέτ, οι αρμοδιότητες του θρησκευτικού ηγέτη και γενικότερα του θρησκευτικού στοιχείου περιορίζονται προς όφελος του λαϊκού.² Ένα Γενικό Συμβούλιο θεσπίζεται στη διοίκηση της κοινότητας απαρτιζόμενο από 60 λαϊκούς και 20 θρησκευτικούς λειτουργούς.³

Οι εξελίξεις αυτές καθόρισαν και την πορεία της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Ενώ η αναγνώριση του αρχιραβίνου ως επισήμου εκπροσώπου της κοινότητας απέναντι στο κράτος ενισχύει προσωρινά τη θέση του και τη θέση του ραβίνου σώματος, στην πορεία η δικαιοδοσία του περιορίζεται αποκλειστικά στο θρησκευτικό τομέα, ενώ το λαϊκό στοιχείο αποκτά το προβάδισμα στη διαχείριση των υποθέσεων της κοινότητας. Την ευθύνη της εκλογής του αρχιραβίνου αποκτά η Γενική Συνέλευση, που απαρτίζεται από τους οικονομικά επιφανέστερους λαϊκούς. Από τη Γενική Συνέλευση εκλέγεται το κοινοτικό συμβούλιο, υπεύθυνο για τη διοίκηση της κοινότητας, με δικαίωμα νελο στη δραστηριότητα του αρχιραβίνου.

Η παρουσία των θρησκευτικών λειτουργών στο νέο αυτό διοικητικό σχήμα περιορίζεται στο πνευματικό συμβούλιο, απαρτιζόμενο από εννέα ραβίνους με θρησκευτικές μόνο δικαιοδοσίες.

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί και η παρουσία στη διοίκηση της κοινότητας του συμβουλευτικού συμβούλιου που απαρτίζοταν από επιφανείς μη οθωμανούς Εβραίους και το οποίο είχε καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα.

Οι εξελίξεις αυτές που προωθούνται από αστικούς κύκλους της εβραϊκής κοι-

νότητας, δυτικής παιδείας κατά κανόνα, θα σηματοδοτήσουν μια νέα εποχή για εκείνη. Η αναδιοργάνωση που ξεκινά από τον οικονομικό τομέα, επεκτείνεται κυρίως στον τομέα της κοινοτικής αλληλεγγύης. Όπως και στην Ορθόδοξη κοινότητα προτεραιότητα δίνεται στην αντιμετώπιση του προβλήματος της ένδειας. Νέοι θεσμοί συγκροτούνται όπως το Νοσοκομείο Χίρς, η κλινική Meydan de Lube, το φρενοκομείο, επιτροπές για την παροχή συσσιτίου σε άπορους μαθητές, ενώ παραδοσιακοί θεσμοί, όπως το «Επισκεπτήριο των Ασθενών» εκσυγχρονίζονται, ώστε να συμβαδίσουν με τις επιταγές της ιατρικής επιστήμης. Εκτός από τις συγκεκριμένες κινήσεις, αναφύονται και φορείς όπως γυναικείες φιλανθρωπικές αδελφότητες, αδελφότητες για την περιθαλψή των λεχώνων και των ασθενών γυναικών κλπ.

Τα στοιχεία όμως που δείχνουν την άρτια οργανωτική δομή της κοινότητας είναι:

1) Η αποτελεσματικότητα με την οποία αντιμετώπισε τις καταστροφές από τις πυραγιές του 1890 και του 1917, η οποία αλλοίωσε αμετάκλητα τον εβραϊκό χαρακτήρα της πόλης: η δημητουργία νέων εργατικών συνοικιών (Καλαμαριά, Χίρς του Βαρδαρίου, «151» κλπ.), θεσμού δυτικής έμπνευσης, καινοφανούς για τα βαλκανικά δεδομένα, που συνοδεύτηκε από επίσης πρωτοποριακά για τα βαλκανικά δεδομένα μέτρα στέγασης και υγεινής.

2) Η εκπαιδευτική υποδομή και η συνεπακόλουθη ιδεολογική διαμόρφωση της κοινότητας, η αναφορά στις οποίες επιχειρείται στο δεύτερο μέρος του βιβλίου. Η αρχιγηση επικεντρώνεται στον εκσυγχρονισμό της εβραϊκής εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη το β' ήμισυ του 19ου αιώνα και μέχρι την επαύριο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, έργο ουσιαστικά της Alliance Israélite Universelle. Πρόκειται για έργο εντυπωσιακής εμβέλειας με άξονες την εκκομίκευση της παιδείας και την πρωθητηση τόσο της γυναικείας, όσο και της τεχνικής εκπαίδευσης. Και πάλι αφετηρία του σχε-

2. 'Ο.π., σ. 24.

τικού προβληματισμού αποτελεί η ενδεής νεότητα, στην πνευματική ανάπτυξη της οποίας επενδύεται το δράμα της συνολικής πνευματικής και οικονομικής ανάπτυξης της κοινότητας. Το εκπαιδευτικό δίκτυο εξαπλώνεται με ταχείς ρυθμούς και έτσι το 1912 υπάρχουν στη Θεσσαλονίκη 28 εβραϊκά σχολεία, τα περισσότερα από τα οποία τελούν άμεσα ή έμμεσα υπό την αιγάλα της Alliance (σ. 193). Το αποτέλεσμα είναι, κατά τη συγγραφέα, όχι μόνο η άνοδος του πνευματικού και βιωτικού επιπέδου του εβραϊκού στοιχείου της πόλης, πράγμα που πιστοποιείται από την πολύπλευρη εκδοτική και γενικότερα πολιτιστική δραστηριότητα, αλλά και η διάδοση της γαλλικής κουλτούρας στο σύνολο των εθνοτήτων της, ο «εκγαλλισμός της Θεσσαλονίκης» (σ. 217), καθώς και του οθωμανικού πατριωτισμού, του σοσιαλισμού και του σιωνισμού.

Θα πρέπει, ωστόσο, να παρατηρήσουμε ότι οι εξελίξιες αυτές δεν παρουσιάζουνται ενταγμένες στο συνολικότερο οθωμανικό πλαίσιο, στο οποίο λαμβάνουν χώρα. Έτσι αποδίδονται μονομερώς στην Alliance, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι πολυποίκιλες ιδεολογικές διεργασίες που συντελούνται στην αυτοκρατορία τη συγκεκριμένη περίοδο, προϊόν ασφαλώς μιας μακράς δύσμωσης με τη Δύση. Αναμφίβολα ο ρόλος της δυτικής παιδείας που προσέφερε η Alliance και του ιδεώδους της χειραφέτησης μέσω του εκσυγχρονισμού (δηλ. της εκκοσμίκευσης) στην ιδεολογική διαμόρφωση της κοινότητας υπήρξε καθοριστικός. Όμως η αγωνία για τον εξευρωπαϊσμό, το ιδεώδες της εργασίας, η γυναικεία εκπαίδευση ως μέσο για την προαγωγή του κοινωνικού συνόλου, το άγχος της πνευματικής παρακμής, αποτελούν κοινούς τόπους στο λόγο των ελίτ κάθε θρησκευτικής ομάδας, καθώς και της οθωμανικής εξουσίας, και πυροδοτούν ανάλογες κινήσεις, οι οποίες νομιμοποιούνται στο όνομα του οθωμανικού πατριωτισμού. Όλα αυτά τα στοιχεία συνθέτουν ένα ιδιαίτερα γόνιμο ιδεολογικο-πολιτισμικό περιβάλλον, όπου αναδεικνύονται

οι οθωμανικές εκδοχές του πατριωτισμού ή του σοσιαλισμού, που ως εκ τούτου είναι δύσκολο να θεωρηθούν αποκλειστικά «εισαγόμενες» από τη Δύση διαμέσου της Alliance.

Το τρίτο μέρος τιτλοφορείται: «Ο ρόλος των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στην κοινωνική και πολιτική ζωή της πόλης». Πιστεύω ότι ο υπότιτλος «Η ενσωμάτωση της Εβραϊκής κοινότητας στο ελληνικό κράτος και το σιωνιστικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη, 1899-1919» είναι περισσότερο αντιπροσωπευτικός, εφόσον το τμήμα αυτό του βιβλίου πραγματεύεται το συγκεκριμένο ζήτημα. Εδώ παρακολουθούμε την πορεία προς τη μετατροπή μιας κυρίαρχης ομάδας σε μειονότητα, ως συνέπεια της ενσωμάτωσης της Θεσσαλονίκης στο ελληνικό κράτος. Οι Εβραίοι της πόλης βιώνουν την αλλαγή αυτή ως ήττα. Συναισθάνονται ότι «έχασαν την πιο σίγουρη και σταθερή τους βάση». Θρηνούν για «την απατοροφή της οθωμανικής πατρίδας» (σ. 243). Οι αγριύτητες που σημειώνονται σε βάρος τους από τον ελληνικό πληθυσμό αιμέσως μετά την κατάληψη της πόλης από τον ελληνικό στρατό και κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου επιβεβαιώνουν τους φόβους τους, όπως και η απώλεια της βαλκανικής ενδοχώρας που για αιώνες αποτελούσε τη βάση της οικονομίας τους.

Τύπο το βάρος των περιστάσεων ο «αφομοιωτισμός» που προωθήθηκε η Alliance παραχωρεί τη θέση του στο σιωνισμό. Το σιωνιστικό κίνημα που είχε προετοιμαστεί από τη δράση της Hilfsverein και αναπτύχθηκε ως αντίδραση κατά της πολιτικής αστάθειας και ανασφάλειας που επικράτησαν μετά την Επανάσταση των Νεοτούρκων, εξαπλώνεται. Νέοι σύλλογοι σχηματίζονται και στρατολογούν τα μέλη τους από τα λαϊκά κυρίως στρώματα. Οι σιωνιστές με διαβήματά τους στις Δυνάμεις και σε διεθνείς εβραϊκές οργανώσεις προσπαθούν να επιτύχουν την ουδετερότητα της πόλης —συγκυριαρχία των τριών βαλκανικών κρατών με τη Θεσσαλονίκη ελεύθερη πόλη

(σ. 266) — και αργότερα τη διασφάλιση των δικαιωμάτων τους στο νέο εθνικό πλαίσιο. Από την άλλη πλευρά, η ελληνική κυβέρνηση, υπό την πίεση της διεθνούς καταχραυγής για τα έκτροπα, προσπάθησε να νιοθετήσει μια «φιλοεβραϊκή» πολιτική επιδιώκοντας έτσι την εύνοια των Μεγάλων Δυνάμεων, ώστε να εξασφαλίσει την κυριαρχία στη διαμφισθητούμενη περιοχή της Μακεδονίας. Το τρίτο μέρος τελειώνει με την περιγραφή του Α' Σιωνιστικού Συνεδρίου (10-11 Μαρτίου 1919). Το ελληνικό κράτος έκανε δεκτό το αίτημα του τελευταίου για εσωτερική αυτονομία των διοικητικών οργάνων των εβραϊκών κοινοτήτων, αναγνωρίζοντας τις ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Όμως η εποχή της εβραϊκής γηγεμονίας στη Θεσσαλονίκη έχει παρέλθει ανεπιστρεπτή, πράγμα που θα γίνει αισθητότερο με τις δημογραφικές ανακατατάξεις που θα ακολουθήσουν τα επόμενα χρόνια.

Πράγματι, η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης υπήρξε μια ιδιαίτερη κοινότητα, όπως αναφέρεται στον τίτλο του βιβλίου. Έδινε για αιώνες τον τόνο, τόσο στην οικονομική, όσο και στην κοινωνική/πολιτισμική ζωή της πόλης (με την εικαρία, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ένα διαχριτό μέρος του βιβλίου αφιερωμένο στην οικονομική διάρθρωση και στην κοινωνική διαστρωμάτωση της κοινότητας, στη χρονική τους εξέλιξη, θα ήταν ίσως πιο χρήσιμο για τον αναγνώστη από ό,τι τα μεμονωμένα σχετικά κεφάλαια που βρίσκονται στα διάφορα τμήματα του βιβλίου). Δίνεται, ωστόσο, η εντύπωση ότι αντιμετωπίζεται ως εξάρεση σε έναν κανόνα περιθωριακότητας, καθυστέρησης, καθώς και πολιτισμικής και πολιτικής υποταγής, κανόνα που αφορά τόσο τις εβραϊκές κοινότητες των Βαλκανίων, όσο και αυτές της Ευρώπης, σε αντιπαράθεση, προφανώς, με το χριστιανικό στοιχείο. Επισημαίνεται π.χ. στον επίλογο ότι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης δρουν «αντίθετα από τους περισσότερους Εβραίους των υπόλοιπων ευρωπαϊ-

κών και βαλκανικών κρατών που, από φόβο και υποταγή προς τους κυρίαρχους λαούς αφομοιώνονταν πολιτισμικά» (σ. 289). Αναφέρεται, ακόμη, στον πρόλογο ότι «η εβραϊκή κοινότητα συνεπάγεται συνήθως ένα καθεστώς φιλοξενίας, γεγονός που καθιστά την εβραϊκή μειονότητα πολιτικά ευάλωτη». Κατά συνέπεια η συνηθισμένη εβραϊκή κοινότητα συμπεριφέρεται ως απολιτική ομάδα που ιεραρχεί τους προβληματισμούς της κυρίως μέσω της εβραϊκότητάς της, [...] παρά ως τμήμα του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου στο οποίο ανήκει. Αυτό όμως την περιθωριοποιεί ακόμη και σε σχέση με τις υπόλοιπες εθνικοθρησκευτικές ή κοινωνικές μειονότητες, που άλλοτε συμμετέχουν και άλλοτε προξενούν πολιτικές διακινδυνεύοντας να επισύρουν την οργή της εξουσίας» (σ. 22). Διερωτῶμαι κατά πόσο μια τέτοια εικόνα είναι άμοιρη στερεοτύπων. Μια διχοτομική εικόνα της πραγματικότητας που αντιπαραβάται, σε μια ιεραρχική τοποθέτηση, την υποτιθέμενη μονολιθικότητα —την απουσία εσωτερικών διαφοροποιήσεων ή συγχρούσεων— του ενός στοιχείου απέναντι σε εκείνη του άλλου. Κατό πότο, άραγε, συνάδει με αυτήν την εικόνα η εβραϊκή συμμετοχή στους κοινωνικούς αγώνες του 19ου και 20ού αιώνα, συμμετοχή η οποία ανέδειξε μορφές όπως ο Μαρξ, η Ρέζα Λούξεμπουργκ, η Έμμα Γκόλντμαν, ο Τρέτσκι, ο Κάουτσκι, ο Μπερντστάιν κλπ.— για να αρκεστούμε στους επώνυμους;

Οι παρατηρήσεις αυτές δεν αναφούν, ασφαλώς, τη διαπίστωση ότι το βιβλίο της κ. Ρ. Μόλχο αποτελεί πολύτιμη συμβολή στην ιστορία των εβραϊκών κοινοτήτων του ελλαδικού χώρου και γενικότερα των Βαλκανίων. Περιγράφοντας το φαινόμενο «εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης» φωτίζει μια σχετικά άγνωστη περιοχή τόσο του οθωμανικού, όσο και του ελληνικού παρελθόντος. Και βέβαια αφήνει μια θλίψη στον αναγνώστη που γνωρίζει την τραγική συνέχεια αυτής της ιστορίας.